

«On the principles of State Policy» on July 3, 2012 № 5029 – VI is opened. In connection of the need for a comprehensive study of case materials and in accordance with Article 19 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» experts of The Lviv State University of Internal Affairs have prepared an expert report on the issue raised in the constitutional petition. This expert report is based on the fact that the Ukrainian language is an integral part of national sovereignty. Ukrainian language in accordance with generally accepted international practice should perform the function as sole official language in Ukraine. The status of Ukrainian language as the state language is enshrined in Article 10 of the Constitution of Ukraine and there is a part of the constitutional order of the state along with its territory, or capital or state symbols.

The analysis of the law in the article 10 gives the reason to conclude that some of its provisions do not comply with the relevant provisions of the Constitution of Ukraine and international documents ratified by Ukraine in particular by the European Charter for Regional Languages and Minority and the decision of the Constitutional Court of Ukraine on december 14, 1999 №10 rp/99 in case on the official interpretation of positions of article 10 of Constitution of Ukraine on the use of the state language. Consequently, the law on language policy did not regulate language relations and vice versa more extended field for ambiguous application of norm which relating to application of languages in general and the state in particular.

Key words: *the state language, the state language policy, the regional language, the language of minority, public relations.*

Стаття надійшла 5 січня 2015 р.

УДК 342.28

Д. М. Моїсєнко

КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ

Охарактеризовано класифікацію форм держав, відповідність форми держави певному стану суспільства. Зокрема, розглянуто «монархичний» та «полікратичний» типи форми держави. Досліджено поняття «сегментарна форма держави» та його елементний склад.

Обґрунтовано, що форма фактично всіх постсоціалістичних держав є сегментарною. Запропоновано класифікацію постсоціалістичних держав за ознаками елементів їх форми.

Ключові слова: *перехідна держава, держава перехідного періоду, перехідний період, постсоціалістична держава, сегментарна форма держави.*

Постановка проблеми. Україна вперше за двадцять три роки своєї незалежності зіткнулася із загрозою своїй національній безпеці та територіальній цілісності. Держава є по суті в стані системної кризи, яка охопила всі сфери державного та суспільного життя країни, і передбачити шляхи та терміни виходу з неї надзвичайно складно. Ці проблеми, наслідком невирішення яких стали втрата частини території (Крим) та життів багатьох наших громадян під час антитерористичної операції на Сході країни (Донецька та Луганська області. – Д. М.), виникли не раптово, а накопичувалися роками. Одна з їхніх головних причин коріниться, зокрема, в непослідовному курсі трансформації форми та сутності української держави, який здійснювався владними силами, як правило, на основі політичної доцільності та власної економічної вигоди без належного наукового, насамперед теоретичного обґрунтування. Тому, актуальність дослідження перехідних процесів у державі полягає саме в необхідності формування такої теоретичної бази, яка б максимально сприяла поетапній еволюційній трансформації постсоціалістичної держави в сучасну європейську державу.

Стан дослідження. Слід зазначити, що означену проблему ґрунтовно не досліджували. Але окремі її аспекти розглядалися в узагальнювальних працях, присвячених перехідним державам (В. В. Соколін [1], М. М. Арзамаскін [2], О. В. Прокоф'єва [3]), постсоціалістичній державі (Н. Р. Нижник та В. В. Лемак [4]), класифікації форм держави (В. Є. Чиркін [5], Ю. М. Оборотов [6], С. К. Бостан [7; 8], С. В. Джолос [9]).

Оскільки у цих роботах питання про класифікацію форм саме постсоціалістичних держав відображено частково, то ми вирішили зосередитись на цій проблемі більш предметно. **Метою** статті є показати динаміку змін форми постсоціалістичних держав під час переходу від одного суспільного ладу до іншого та визначити класифікацію постсоціалістичних держав за ознаками їх форми.

Виклад основних положень. Більшість пострадянських, зокрема вітчизняних, учених під формою держави розуміють спосіб організації та здійснення державної влади в країні – цілісне, системне явище, що складається з трьох елементів – форми правління, форми державно-територіального устрою та державного (політичного) режиму. Єдиний серед науковців, хто категорично заперечує системність цього державно-правового явища є російський теоретик В. М. Протасов, який стверджує, що за «формою держави» жодного цілісного явища немає, оскільки те, що позначається як «форма держави», є, по суті, лише

набором основних параметрів, позицій, які є основними для характеристики держави [10, с. 104]. Із цим твердженням, своєю чергою, не погоджуються В. Є. Чиркін [5], Ю. М. Оборотов [6], С. К. Бостан [8] та деякі інші вчені, які розглядаючи форму держави як окрему державно-правову систему, виокремлюють такі її різновиди (або типи [8]), як монархичний та полікратичний.

Перший характеризується концентрацією й централізацією влади в руках одного інституту – зазвичай однієї особи; відсутністю громадянського суспільства, примусовістю форм участі громадян у політичному житті, відсутністю місцевого самоврядування. За монархичної форми держави встановлюються недемократичні режими, котрі спираються на насильство, примус, державну ідеологію або релігію. Права, свободи людини та громадянина можуть декларуватися, однак на практиці не гарантуються.

Другий характеризується поділом влади по горизонталі та вертикалі, стійким плюралізмом соціальних груп, інтересів, формуванням механізму стримувань та противаг, котрий нейтралізує можливості узурпації влади. Економіка відділена від політики, ресурси влади розподілені між різними спільнотами (бізнесменами, фермерами, промисловцями, профспілками, елітами), змушеними погоджувати свої інтереси під час ухвалення політичних рішень. У полікратіях існує високий ступінь автономності територій. Інститути державної влади формуються населенням за допомогою вільних виборів, а деякі з них, що залишилися від старого суспільства (і старого змісту держави), є тільки даниною традиції й особливої фактичної ролі не відіграють. У цих державах функціонує конкурентна партійна система, котра виражає інтереси різних прошарків суспільства, гарантує права та свободи особи. Тобто, полікратія – це модель форми сучасної держави, стратегічна лінія її розвитку [8].

Прикладом держав із полікратичною формою можуть слугувати країни Західної Європи. Ці держави за політико-територіальним устроєм мають високий ступінь децентралізації (Австрія, Бельгія, Німеччина, Швейцарія є федеративними), за формою правління – парламентські республіки (або парламентсько-президентські республіки), за політичним режимом – демократичні. Полікратична форма держави може мати за форму правління та парламентську монархію (з практично безвладним монархом), вона сумісна з простою унітарною державою (Угорщина), зі складною унітарною державою з автономними утвореннями (Данія).

Як приклад монократичної форми держави можна навести Саудівську Аравію, КНДР. Обидві держави за політико-територіальним устроєм – централізовані. За формою правління перша – абсолютна монархія (одна з небагатьох, що залишилися у світі), друга – соціалістична республіка тоталітарного типу з монопартійною системою. Політичний режим в обох випадках – недемократичний. Не має принципового значення, буде вся державна влада зосереджена в руках однієї особи, одного органу або системи певних органів. Ними можуть бути теократичний монарх у султанаті Оман, колегія монархів (Вища рада емірів семи частин федерації в ОАЕ), «фюрер» у фашистській Німеччині, «довічний президент» Іді Амін в Уганді (до 1979 р.) тощо. Єдиними повновладними органами в країнах тоталітарного соціалізму були оголошені органи типу рад знизу доверху (щоправда, реальна влада перебувала в руках органів правлячої комуністичної партії, особливо її політбюро і більш конкретно – її генерального секретаря [5, с. 130].

Але у сучасному політичному житті не всі держави за своєю формою «підпадають» під визначення «монократії» або «полікратії». Це пояснюється зокрема тим, що «монократія» та «полікратія» – це форми як би «чистих» історичних типів держави, які зумовлені: перша – кастово-становим (традиційним, аграрним, доіндустріальним) суспільством, а інша – громадянським (індустріальним та постіндустріальним) суспільством. Процес їх переходу від однієї до іншої пов'язаний із кардинальною ламкою всього громадського життя, тому для набуття нового змісту необхідний певний перехідний період. Він характеризується як достатньо тривалий, багатоетапний процес, який, на думку В. В. Сорокіна, має відбуватися не менш ніж життєдіяльність трьох поколінь громадян [11]. Уродовж цього періоду разом зі всією системою суспільно-державних відносин зазнає змін форма держави.

Процес трансформації форми держави у перехідний період починається з системної кризи, яка відображена у кризі національно-територіальної єдності, нагальної необхідності зміни соціально-політичного та державно-політичного режимів та дисбаланси у формі правління. На цьому етапі деякий час можуть використовуватися політичні інститути, що виникли на старому «змісті», зберігатися окремі прийоми та методи організації державної влади. Тобто спостерігається певна наступність, яка породжує проміжні, перехідні, чи за визначенням В. Є. Чиркіна, «сегментарні» державні форми [5, с. 134–136].

Сегментарною змішана форма держави названа достатньо влучно, оскільки дійсно містить певні «сегменти» (інститути) від монокра-

тичної та полікратичної форм. До інститутів, що характерні монархичній формі, можна віднести авторитарні методи здійснення влади, централізований політико-територіальний устрій в унітарній державі, інститут президента (або іншого одноособового голови держави), обмеження реального впливу громадянського суспільства на владу, обмеження права на утворення політичних партій, обмеження прав людини тощо. Інститути полікратичної форми – тенденції до децентралізації політико-територіального устрою, парламент (або інший представницький вибірний орган влади), впровадження демократичних методів управління, впровадження налагодженої системи стримувань та противаг, посилення реального захисту та недопущення обмеження особистих, політичних та інших прав людини, збільшення ролі громадянина у здійсненні врядування тощо.

До перехідної держави зі сегментарною формою слід віднести насамперед постсоціалістичну державу – державу, що виникла внаслідок кризи соціалістичної системи, має на меті трансформацію у соціальну капіталістичну державу з демократичним політичним режимом, характеризується незавершеністю елементів форми держави та має ознаки капіталістичного та соціалістичного типів держави. До таких держав, слід віднести постюгославські держави, країни центральної Європи, прибалтійські держави, інші пострадянські країни, Монголію. Також, на нашу думку, сюди ж слід віднести КНР та В'єтнам, які формально до нині є соціалістичними республіками, однак відійшли від класичної моделі соціалізму. Зараз у КНР та В'єтнамі запроваджується ринкова модель економіки, активно розвивається приватний сектор бізнесу, що свідчить про лібералізацію суспільства та початковий етап трансформації соціалістичної країни в державу іншого типу.

Питання щодо віднесення форми постсоціалістичних держав до монархичної, полікратичної або сегментарної є дискусійним. Відтак у деяких роботах стверджується, що форма постсоціалістичних держав є полікратичною [12, с. 53]. Однак, на нашу думку, таке твердження є не зовсім точним, оскільки, якщо спиратись на «індекс демократії», що обраховується зарубіжними експертними установами за шістдесятма критеріями, то до постсоціалістичних полікратій можна віднести лише форму держави Чехії [13].

Неможливість віднесення інших постсоціалістичних держав до полікратичної зумовлено насамперед тим, що їх політичний режим не може визначатися як демократичний. Як уже було зазначено, демократичний режим є обов'язковою рисою полікратичної форми держави.

На підставі цього індексу можна констатувати, що станом на 2012 рік жодна з держав постсоціалістичного простору, окрім вказаної Чехії, не мала повноцінного демократичного режиму. В країнах Центральної Європи та Прибалтики режим визначений як «недосконала демократія»; в Україні, Грузії, Вірменії – як «гібридний» [13]. «Гібридний» режим можна вважати сегментарним, а форму держави, елементом якої він є, сегментарною (перехідною). Те ж, на нашу думку, можна стверджувати про держави з «недосконалою демократією».

Слід зазначити, що політичний режим у деяких постсоціалістичних країнах, а саме Республіці Білорусь, Російській Федерації, Азербайджані, Туркменістані, Казахстані, Таджикистані, Узбекистані визначений як авторитарний [13]. Це також дає змогу визначити ці держави як перехідні, а їх форму як сегментарну, оскільки цей режим належить до змішаних політичних режимів і є своєрідним «компромісом» між тоталітарним та демократичним режимами [7, с. 66, 69].

Сегментарна форма держави не є «строго визначеним» поняттям. Залежно від стадії перехідного процесу можна визначити певні особливості, характерні форми конкретного державного утворення, або групі держав. Стосовно постсоціалістичних держав пропонуємо таку класифікацію.

Держави з сегментарною формою початкового перехідного періоду. Держави, що належать до цього типу, не відмовилися від однопартійної форми правління. Політичний режим цих держав є авторитарним. Спостерігаються певні тенденції до лібералізації суспільства (зокрема, права на вільне пересування, зменшення ідеологічного тиску). Хоча, з іншого боку, залишається контроль над ЗМІ, придушуються будь-які вияви інакомислення. Влада є централізованою. Не змінюються ані державно-політичні надбудови суспільства, ані цілі й принципи державного устрою. Тобто, трансформаційні процеси у країнах цього типу фактично не торкаються форми держави, а поступово змінюють її сутність через реформування економічної сфери. До цього типу належать КНР та Соціалістична Республіка В'єтнам.

Держави з сегментарною формою консервативного типу. До них належать більшість пострадянських держав. У цих країнах існує велика суперечність між законодавчо затвердженими елементами форми держави та їх сутністю. За «юридичною формою» ці держави є демократичними. Однак на практиці відбувається широке застосування авторитарних методів влади, що дає підстави вважати ці держави не повною мірою демократичними. Форма правління здебільшого

президентська, а в деяких країнах суперпрезидентська, яка має певні ознаки поступового встановлення диктатури. Державно-територіальний устрій є унітарним (навіть, якщо формально вважається федеративним). Адміністративно-територіальний – централізованим. У деяких із цих держав, навіть формально органи місцевого самоврядування залежать від державної вертикалі влади (Республіка Білорусь, Казахстан, Туркменістан). Хоча в більшості з них законодавчо закріплені гарантії невтручання держави у компетенцію місцевого самоврядування, однак, як і у випадку з політичним режимом, політична практика суттєво відрізняється від юридичної форми. До таких країн належать: Республіка Білорусь, Російська Федерація, Казахстан, Туркменістан, Азербайджан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизстан.

Держави з сегментарною недосконалою формою прогресивного типу. Процес реформування елементів форми держави таких країнах, на відміну від попереднього типу, має більшу схильність до держав громадянського суспільства. В них встановлена змішана форма правління. Політичний режим – недосконала демократія. Стосовно державно-територіального устрою, ці країни, з одного боку, є унітарними, однак, з іншого – мають тенденцію до реформування у бік децентралізації державної влади та надання повноважень громадам. Наявність цих елементів форми держави свідчить про незавершеність перехідного етапу. До таких країн віднесемо Чорногорію, Боснію та Герцеговину, Молдову, Грузію. Також, після подій кінця 2013 – початку 2014 років до держав із таким типом форми можна віднести Україну.

Держави з сегментарною формою прогресивного типу. До них можна віднести держави, в яких уже встановлена парламентська форма правління, політичний режим наближається до повноцінного демократичного, децентралізована форма адміністративно-територіального устрою. Ця форма країни характерна тим державним утворенням, які завершують перехідний період та «стоять на порозі побудови» громадянського суспільства. Повноцінними державами із громадянським суспільством не можемо їх вважати через недосконалий демократичний режим. Рівень додержання та захисту прав людини в цих країнах є достатньо високим. Оскільки вони є членами Євросоюзу, міждержавні європейські механізми захисту прав людини розповсюджуються також на ці держави. Їх національне законодавство відповідає міжнародним стандартам із захисту прав людини. Права людини, демократія й верховенство права є основними цінностями для внутрішньої політики цих країн.

Однак міжнародні правозахисні організації («Міжнародна амністія», «Human rights watch» та «Freedom house») зазначають у своїх звітах, що у цих державах ще трапляються випадки дискримінації за національними, расовими ознаками, дискримінації сексуальних меншин, наявні порушення прав мігрантів, прав на отримання політичного притулку, прав на свободу зібрань, прав на нормальні умови утримання ув'язнених [14; 15]. До таких держав належать: Болгарія, Македонія, Польща, Угорщина, Румунія, Хорватія, Литва, Латвія, Естонія.

Висновки. Отже, з огляду на еволюційний підхід до дослідження форми держави, можна зробити такий висновок. Монократична форма держави в «чистому» вигляді характерна епосу кастово-станового суспільства. Під впливом часу, суспільних чинників, всебічного прогресу, гуманізації людства на зміну кастово-становій приходить епоха громадянського суспільства, а разом із нею монократична форма держави поступово трансформується в полікратичну. Цей процес займає великий період (не менше періоду життєдіяльності трьох поколінь громадян). Системна трансформація форми держави під час переходу від станово-кастового до громадянського суспільства відбувається за принципом: 1) тоталітарний режим → авторитарний режим → неповний демократичний режим → повноцінна демократія; 2) централізована → відносно централізована → децентралізована держава; 3) монархічна (моновладна) форма правління → змішана форма правління → поліархія.

Упродовж перехідного періоду форму перехідної держави слід вважати сегментарною. За особливостями елементів форми держави постсоціалістичні країни та їх сегментарні форми можна умовно поділити на держави з: 1) сегментарною формою початкового перехідного періоду; 2) сегментарною формою консервативного типу; 3) сегментарною недосконалою формою прогресивного типу; 4) сегментарною формою прогресивного типу. Напрямом подальших розвідок може бути вдосконалення, поглиблення та конкретизація класифікації постсоціалістичних держав за їх формами.

1. Сорокин В. В. Общее учение о государстве и праве переходного периода / В. В. Сорокин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 424 с.

2. Арзамаскин Н. Н. Теоретико-методологические основания возникновения, становления и развития формы российского государства: автореф. дис. на соискание учёной степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория

и история государства и права; история учений о праве и государстве» / Н. Н. Арзамаскин. – М., 2008. – 31 с.

3. Прокофьева О. В. Проблемы переходного государства (теоретический анализ): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. В. Прокофьева. – Ульяновск, 2005. – 165 с.

4. Нижник Н. Р. Постсоціалістична держава: теоретико-правові проблеми / Н. Р. Нижник, В. В. Лемак; Ужгородський національний ун-т. – Ужгород: УжНУ, 2003. – 104 с.

5. Чиркин В. Е. Государствоведение: учебник. / В. Е. Чиркин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юристъ, 2000. – 384 с.

6. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории: учеб. курс / Ю. Н. Оборотов. – О.: Астропринт, 1998. – 132 с.

7. Теорія держави і права: навч. посібник / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 348 с.

8. Бостан С. К. Форма держави як предмет системного аналізу / С. К. Бостан // Держава і регіони. Науково-виробничий журнал. Серія «Право». – 2012. – № 1. – С. 6–11.

9. Джолос С. В. Форма етатистської держави / С. В. Джолос // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 47. – С. 298–305.

10. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы / В. Н. Протасов. – М.: Новый Юрист, 1999. – 240 с.

11. Сорокин В. В. Государственность переходного периода: теоретические вопросы: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В. В. Сорокин. – Екатеринбург, 1999. – 24 с.

12. Правоведение: учебник / под общ. ред. Г. В. Мальцева. – М.: РАГС, 2003. – 584 с.

13. Economist intelligence unit: Индекс демократии стран мира 2012 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>

14. Human rights watch: World report 2014: European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/122287?page=3>

15. Freedom house: Reports [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.freedomhouse.org/reports#.VBQEt8J_tjg.

Моисеенко Д. Н. Классификация форм постсоциалистических государств

С учётом классификации форм государств, установлено соответствие формы государства определённому состоянию общества. В частности, рассмотрены «монархическая» и «поликрайская» формы государства. Исследовано понятие «сегментарная форма государства» и его элементный

состав. Обосновано, что форма практически всех постсоциалистических государств является сегментарной. Предложено классификацию постсоциалистических государств по признакам элементов их формы.

Ключевые слова: переходное государство, государство переходного периода, переходный период, постсоциалистическое государство, сегментарная форма государства.

Moiseyenko D. M. Classification of the forms of post-socialist states

The classification of the forms of the states is considered in this article. The «monocratic» and «polycratic» types of the form of the state are also considered. The «monocratic» type is characterized by the concentration and centralization of power in the hands of one authority or a person, absence of civil society, non-democratic regime.

The «polycratic» type is characterized by the presence of the system of checks and balances, civil society democratic regime. The correlation of the form of the state with a type of the society was described.

The phenomenon of «segmentary form of the state» and its elemental composition are investigated. This phenomenon may include elements of «monocratic» and «polycratic» types of the form of the state. The thesis about segmentary form of post-socialist states is substantiated. The classification of the post-socialist states on the basis of their structural components is proposed. The post-socialist states are classified by author into the following types: 1) the states with the segmentary form of the initial transition period; 2) the states with the conservative segmentary form; 3) the states with the imperfect progressive segmentary form; 4) the states with the progressive segmentary form. Classification is based on qualitative criteria. The stepwise transformation of the states from the «totalitarian socialist» states to the liberal democratic states is displayed by this classification.

The conclusion is made that the «monocratic» form of the state is inherent in the era of caste society. Under the influence of time, social factors, comprehensive progress of the humanization of mankind the era of caste society transforms into the era of the civil society. The «polycratic» form of the state is inherent in the era of civil society. The process of transformation of the «monocratic» form to the «polycratic» form takes a period of time which is equivalent to the life of three generations of people. The systemic transformation of the form of the state is based on the following conception: 1) totalitarian regime → authoritarian regime → imperfect democratic regime → democratic regime; 2) centralized state → relatively centralized state → decentralized state; 3) «monarchy» (single power form of government) → intermediate form of government → polyarchy.

Key words: transitional state, transformation of the state, transition period, post-socialist state, segmentary form of the state.

Стаття надійшла 8 грудня 2014 р.